

SVĚDECTVÍ

---

ročník XXII _____ číslo 86 _____ 1989

Chvála politiky

Leninské dobrodružství skončilo. Co začíná?

S vládou: do dialogu, nebo do opozice?

O etice Palachova činu

Jeden z deníků střední Evropy

Karel Čapek jako teoretik kultury

Zimní čtení v jarní čítance

Anketa: Co si o tom všem myslíte?

arendtová   landovský   kantůrková   třešňák

Práce, dílo, akce*

Hannah Arendtová

V krátkém časovém úseku, který je mi vyměřen, bych chtěla položit snad trochu nečekanou otázku. Zní: v čem spočívá aktivní život? *Co děláme, když jsme aktivní?* Má-li mít tato otázka smysl, je třeba připustit platnost tradičního rozlišování mezi dvěma způsoby života, mezi *vita contemplativa* a *vita activa*, dělení, které se traduje v našem filozofickém a náboženském myšlení až do počátku novověku. Připustíme rovněž, že mluvíme-li o kontemplaci a o akci, nemáme na mysli jen určité lidské schopnosti, ale i dva odlišné způsoby života. Tato otázka má rozhodně svůj význam. Neboť i v případě, že nepochybujeme tradiční názor, jenž pokládá kontemplaci za stav vyššího řádu, než je akce, anebo pokládáme-li akci za pouhý prostředek, jehož skutečným cílem je kontempace, nemůžeme pochybovat - a nikdo nikdy nepochyboval - o tom, že lidské bytosti mohou prožít svůj život, aniž by se kdy oddali kontemplaci, zatímco nikdo nemůže zůstat v tomto stavu po celý život. Jinými slovy, aktivní život není jen tím, čemu se věnuje většina lidí; jedná se také o to, čemu nikdo nemůže zcela uniknout. Je v podstatě lidského údělu, že kontempace zůstává závislá na různých činnostech - na práci, která umožňuje výrobu všeho, co je nezbytné k životu lidského organismu; na dílu, jež vytváří vše potřebné k uchování lidského těla; a konečně je zapotřebí i akce, kterou je organizován společný život lidských bytostí tak, aby byl zajištěn klid nezbytný pro nerušenou kontemplaci. Právě proto, že jsem začala zmínkou o společné tradici, popisují tři základní složky aktivního života tradičním způsobem, totiž jako formy činnosti sloužící kontemplaci. Aktivní život byl přirozeně vždy popisován těmi, kdo sami žili kontemplativním způsobem života. Z tohoto důvodu byla *vita activa* vždy definována z hlediska kontempace - v porovnání s absolutním duševním klidem kontempace se všechny typy lidské aktivity zdály být podobné v tom smyslu, že byly charakterizovány jako *neklid*, jako cosi negativního: *a-skholia* či *nec-otium*, nedostatek volného času, či absence podmínek ke kontemplaci. Před stavem dokonalého duševního klidu mizí veškeré zvláštnosti a jednotlivosti *vita activa*. Z hlediska kontempace nazáleží na tom, čím byl klid porušen - jakmile jednou narušen byl.

---

* Překlad přednášky nazvané "Labor, Work, Action", přednesené pravděpodobně v roce 1957. Rukopis přednášky, publikované dosud pouze ve francouzském překladu v belgické revue *Études phénoménologiques*, je uložen v Kongresové knihovně ve Washingtonu (The Papers of Hannah Arendt).

Vita activa se tedy tradičně definovala z hlediska *vita contemplativa*. Byla jí přiznána jen velmi omezená role, protože sloužila potřebám a nárokům kontemplace v živém těle. Výrou v onen svět, jehož slasti umožňuje kontemplace zahlédnout, křesťanství potvrdilo druhořadou úlohu *vita activa*; přikázání miluj bližního svého působilo jako protiváha k tomuto hodnocení, jímž se nová doba lišila od starověku. Avšak hierarchie přisuzující kontemplaci nejvyšší místo v řadě lidských schopností, je původu řeckého a ne křesťanského. Kontemplace coby životní styl ostatně charakterizovala filozofa jako takového, povýšeného ve společenském vnímání nad prostého občana - obyvatele polis -, zabývajícího se politikou. Důležité je - zde se o tom mohu zmínit pouze krátce -, že navzdory všemu, co bylo kdy řečeno, křesťanství nepozvedlo aktivní život na významnější místo, neosvobodilo jej z jeho podřadného postavení, a nepohlíželo na něj, alespoň ne z teoretického hlediska, jako na něco, co má svůj vlastní význam a co je cílem samo o sobě. Jakákoli změna v tomto vzájemném vztahu nebyla ovšem možná, dokud pravda zůstávala jediným jednotícím principem hierarchizace řádu lidských schopností, pravda chápána nadto jako pravda zjevená, jež je člověku v podstatě *dána*, a není tudíž výsledkem duševní aktivity - myšlení nebo usuzování - nebo poznáním, které získáváme aktem výroby.

Naskýtá se tedy otázka, proč nebyla *vita activa* - se všemi svými jednotlivostmi a vnitřním uspořádáním - objevena bezprostředně po moderní roztržce s tradicí a "převrácení" tradičního hierarchického řádu, po Marxově a Nietzscheově "přehodnocení hodnot". Věcná analýza by samozřejmě byla na místě, avšak v krátkosti můžeme odpověď shrnout následovně: je již v podstatě proslulého "převrácení" filozofických systémů či hodnotových hierarchií, že ponechává netknutý vlastní koncepční rámec. To platí zejména pro Marxe, který byl přesvědčen, že k nalezení pravdy - pravdy hegelovského systému spočívající v objasnění dialektické povahy dějin - stačí obrátit Hegela naruby. Dovolte mi stručně vysvětlit, jak se tato shoda projevuje v daném kontextu. Když jsem vyjmenovala hlavní lidské aktivity, tj. práci, dílo a akci, bylo zřejmé, že akce zaujímá v mém žebříčku nejvyšší místo. V míře, v níž se akce vztahuje k politické sféře lidského života, je toto hodnocení v souladu s předfilozofickým, předplatónským názorem běžným v životě řecké obce. Nástup kontemplace na nejvyšší stupeň žebříčku měl ve skutečnosti za následek nové uspořádání hierarchie, přestože nebylo vždy podepřeno explicitní teorií. (Staré hierarchie byla vzdávána pocta ještě dlouho poté, kdy už byla učením filozofů fakticky popřena.) Z hlediska kontemplace byla nejvyšší formou aktivity nikoli akce, nýbrž dílo; vzestup řemeslné činnosti v žebříčku hodnot se objevil poprvé naplno v Platónových dialozích. Práce zůstávala samozřejmě na příčce nejnižší, zatímco politická aktivita, nutná k životu v kontemplaci, byla napříště uznávána pouze do té

míry, do jaké mohla být spodobněna s aktivitou řemeslníka. Od politické akce se daly očekávat trvalé výsledky toliko za předpokladu, že bude probíhat podle vzoru dělné činnosti. Trvalým výsledkem byl míněn mír, nezbytný ke kontemplaci. Nic se tedy nezměnilo.

Podíváme-li se nyní na převrat, k němuž došlo v moderní době, uvědomíme si okamžitě, že nejvýraznějším rysem je v tomto ohledu oslava práce, což je ta poslední věc, která by si v očích příslušníka klasické společnosti, ať římské či řecké, zasloužila podobné postavení. Avšak zamysleme-li se hlouběji, zjistíme, že tu nešlo o práci jako takovou (Adam, Smith, Locke i Marx jednomyslně pohrdají otročskou, nekvalifikovanou prací, jejímž jediným cílem je konzumace), nýbrž práce *produktivní*. Za standardní vzor zde opět slouží kritérium trvalých výsledků. Marx, bezpochyby největší filozof práce, se tak neustále pokoušel nalézt novou interpretaci práce podle stávajícího modelu dělné činnosti, nadále ovšem na úkor politické aktivity. Ale něco se přece změnilo. Na politickou aktivitu se už nepohlíží jako na vytyčování neměnných zákonů, které by mohly *zhotovit* Stát a jejichž konečným výsledkem by byl spolehlivý produkt odpovídající přesně výrobnímu náskresu - jako by zákony a ústava byly zaměnitelné za stůl vyrobený truhlářem podle jasných předchozích představ. Politická aktivita měla nyní "dělat", tj. zhotovovat *dějiny* - výraz se poprvé objevil u Vica - nikoli už stát. Konečným výrobkem dějin by byla jak známo beztrždná společnost představující konec historického procesu stejně jako stůl představuje konec procesu výrobního. Jinými slovy, vzhledem k tomu, že na teoretické úrovni neprovedli "přehodnocovači" starých hodnot nic jiného, než že všechno obrátili vzhůru nohama, uspořádání *vita activa* zůstalo téměř beze změny. Tradiční způsob myšlení nadále převažuje a jediný konkrétní důsledek nového pojetí spočíval v tom, že řád, jehož původ a smysl vyplývaly z faktické zkušenosti kontemplace, se stal vysoce problematickým. Neboť skutečnou událostí, charakterizující v tomto ohledu moderní dobu, je fakt, že sama kontemplace ztratila svůj smysl. Zde se touto událostí nebudeme zabývat. Místo toho navrhuji, abychom přijali tu nejstarší, předfilozofickou hierarchii a prozkoumali podrobněji jednotlivé aktivity samotné.

První věc, která vás možná zaujala, je mé rozlišování mezi prací a dílem, rozlišování, působící pravděpodobně poněkud nezvykle. Inspirovala mě k němu jedna víceméně náhodná Lockova poznámka o "práci našeho těla a díle našich rukou". (V aristotelském žargonu jsou pracující ti, kdo "díky svému tělu uspokojují životní potřeby".) Fenomenální ukazatele, které mluví ve prospěch tohoto rozlišení, jsou dostatečně zřejmé, než abychom je mohli ignorovat. Přesto, až na pár roztroušených poznámek - a významného svědectví sociálních a institucionálních dějin -, nebylo na podporu této teze učiněno takřka nic.

V rozporu s tímto nedostakem dokladů stojí prostá a nepopíratelná skutečnost, že každý evropský jazyk, minulý jako soudobý, obsahuje dvě etymologicky odlišná slova pro to, co jsme si zvykli pokládat za stejnou aktivitu. Řečtina rozlišuje mezi *ponein* a *ergazesthai*, latina mezi *laborare* a *facere*, francouzština mezi *travailler* a *oeuvrer*, němčina mezi *arbeiten* a *werken*. Výrazy pro práci mají ve všech zmíněných případech konotaci odkazující na tělesnou zkušenost soužení a útrapy a ne náhodou se jich také ve většině případů užívá při popisu porodních bolestí. Poslední, kdo těžil z tohoto původního spojení byl Marx, když definoval práci jako "reprodukcí života jedince" a plození, tj. vytváření "cizího života", jako reprodukci druhu.

Ponecháme-li stranou veškeré teorie práce, zejména moderní teorie z doby po Marxovi, a zastavíme-li se pouze u tohoto nápadného etymologického a historického úkazu, je patrné, že práce je činností vyplývající z biologických procesů těla, slovy Marxovými metabolismus člověka a přírody, neboli lidská forma tohoto metabolismu, který sdílíme se všemi živými organismy. Prací člověk vytváří vše, co je potřebné k zajištění životních procesů lidského těla. A protože život je proces, jenž - byť směřuje k zániku - je sám o sobě koloběhem, i pracovní aktivita musí být poslušná životnímu cyklu, koloběhu tělesných funkcí, a plynout bez zastavení dokud život trvá, v nepřetržitém opakování. Na rozdíl od díla, které končí v okamžiku, kdy je výrobek zhotoven a způsobilý vřadit se do společného světa věcí a předmětů, práce se stále pohybuje v uzavřeném kruhu diktovaném živým organismem a konec útrap, jež s sebou přináší, nastává až se smrtí individuálního organismu.

Jinými slovy produkuje práce spotřební zboží, přičemž práce a spotřeba nejsou nic jiného, než dvě neustále se opakující fáze koloběhu biologického života. Tyto dvě etapy životního procesu následují jedna za druhou tak těsně, že téměř splývají v jeden a tentýž pohyb, který sotva skončí, začíná nanovo. Na rozdíl od jiných lidských činností zůstává práce ve znamení nutnosti, "nutnosti přežít", jak říkával Locke, či, řečeno s Marxem, oné "věčné potřeby nastolené přírodou". Proto pro Marxe není cílem revoluce pouhé osvobození dělnické třídy, ale osvobození člověka od práce. Neboť "vláda svobody začíná tam, kde končí práce vynucená nedostatkem" a okamžitými "tělesnými potřebami". Dnes ovšem víme, že k tomuto osvobození - pokud je vůbec možné - nedochází osvobozením politickým, tj. hypotetickou beztřídní společností, nýbrž díky technice. Říkáme-li "pokud je to vůbec možné", volám tuto výhradu s ohledem na to, že konzumace jako etapa koloběhu živého organismu je svým způsobem rovněž práce.

Spotřební zboží jako okamžitý výsledek pracovního procesu je svojí podstatou netrvanlivé. Jde tudíž o zboží, jež má, slovy J. Locka, "krátké trvání a není-li zavčas spotřebováno, samo podléhá zkáze". Po krátkém pobytu na

světě se vrací zpět do přírodního procesu, který mu dal vzniknout, ať už pohlceno v životním procesu lidského živočicha či vlastním rozkladem. V podobě, již mu vtiskla lidská ruka, mizí rychleji než každá jiná součást světa. Patří ke světu méně než co jiného, avšak zároveň představuje nejpřirozenější a nejpotřebnější ze statků. Přestože jde o zboží vyrobené člověkem, objevuje se a zaniká a je vyráběno a spotřebováno v souladu s trvale cyklickým pohybem přírody. Proto také nemůže být "shromažďováno" a "skladováno", což by vyhovovalo účelu, který vytkl Locke: ustanovit platnost soukromého vlastnictví, vycházející z práva, jímž lidé disponují jakožto majitelé vlastního těla.

Avšak jakkoli je práce zcela "neproduktivní", jde-li o to vyrobit něco trvalého - co by přetrvalo nejen dobu činnosti jako takové, ale i dobu výrobcova života -, je v jiném smyslu vysoce produktivní. Lidská pracovní síla je s to vyrábět víc spotřebního zboží, než je třeba k přežití jedince i jeho rodiny. Tato přirozená plodnost pracovního procesu umožnila člověku zotročit si a vykořisťovat svého bližního a osvobodit se tak od břímě vlastního života. Osvobození několika jedinců na úkor ostatních pod nátlakem vládnoucí třídy by ovšem nebyvalo možné bez této niterné plodnosti lidské práce. Ale i tato specificky lidská "produktivita" je součástí přírody a podílí se na nadbytku, s nímž se v přírodním hospodářství setkáváme na každém kroku. Jedná se jen o další projev onoho "plodte a množte se", kterým k nám promlouvá hlas přírody.

Práce, odpovídající takto podmínkám samotného života, se podílí nejen na souženích a strastech, ale i na prostém štěstí, s nímž si uvědomujeme, že jsme naživu. "Požehnání aneb radost z práce", které hraje takovou roli v moderních teoriích práce, nejsou jen prázdná slova. Člověk, autor oné důmyslnosti, již nazýváme světem, abychom ji odlišili od přírody, a lidé, spojení jeden s druhým prostřednictvím činu a řeči, nejsou zajisté pouhými přírodními tvory. Avšak v míře, do jaké jsme toliko živými bytostmi, je práce jediným prostředkem, který nám umožňuje zůstat v cyklu předepsaném přírodou a splývat pokojně s rytmem námahy a odpočinku, práce a spotřeby, se šťastnou a bezcílnou pravidelností, s níž po noci nadchází den, po životě smrt. Odměna za námahu a útrapy, jakkoli pomíjející, je dokonce skutečnější, méně bezvýznamná než ostatní formy štěstí. Spočívá v plodnosti přírody, v klidné důvěře ve skutečnost, že ten, kdo "v potu tváře své" splnil svůj úkol, je navždy součástí přírody, přítomný v budoucím životě svých dětí a dětí jejich dětí. Starý zákon, pokládaje na rozdíl od klasického starověku život za posvátný, nepovažuje smrt ani práci za zlo (v žádném případě je tedy nepokládá za argument proti životu); příběhy patriarchů nám ukazují, jak málo se zabývali smrtí, jež k nim přicházela v důvěrně známé

podobě noci a věčného odpočinku, a na níž čekali "v pokročilém věku, s tváří zbrázděnou lety".

Požehnání života v jeho celistvosti, typické pro práci, se ovšem neprojevuje u díla, kde jde nanejvýš o nutně krátkodobý příval radosti provázející úspěšné ukončení díla. Požehnání práce spočívá v tom, že úsilí a odměna následují za sebou tak těsně, že vlastně tvoří jednolité celek, stejně jako výroba a spotřeba; štěstí je obsaženo už v pracovním procesu. Lidské bytosti prostě nemohou dosáhnout trvalého štěstí a uspokojení vně předepsaného cyklu bolestného vyčerpání a blahodárného znovuoobnovení sil. Naruší-li se rovnováha cyklu - bídou, při níž vyčerpání nevede než k nouzi, anebo životem bez námahy, při němž mlýny potřeby, spotřeby a trávení rozdrtí bezmocné lidské tělo nelítostně až k smrti -, elementární štěstí ze života mizí. Určitý pracovní prvek je obsažen ve všech lidských činnostech, i v jejich nejvyšších formách, v míře, v níž onu činnost vykonáváme jako "rutinní práci", kterou si vyděláváme na živobytí a která nás drží při životě. Opakující se charakter, který zpravidla pociťujeme jako vyčerpávající břímě, je právě to, co nám zajišťuje minimum živočišného uspokojení, jež nemohou nahradit vzácné a krátkodobé návaly radosti, jakkoli významuplné, a bez něhož by byly nesnesitelné i stejně vzácné, byť děletrvající přívaly žalu.

Dílo našich rukou - na rozdíl od práce našeho těla - nám poskytuje onen nekonečně rozličný souhrn věcí, jež dohromady vytváří umělý lidský přisbytek, svět, ve kterém žijeme. Jde tu nikoli o spotřební zboží, nýbrž o užitkové předměty; jejich užití nepředpokládá jejich zkázu. Dodávají světu stálost a pevnost, jichž je mu zapotřebí, má-li sloužit za přisbytek tvorů tak vratkému a smrtelnému, jako je člověk.

Trvalý charakter světa věcí není pochopitelně absolutní, věci sice nespotřebujeme, ale opotřebujeme, a pokud tak neučiníme, rozpadnou se samy a vrátí se do všeobecného přírodního procesu, z něhož byly vyjmuty a proti němuž jsme je postavili. Židle, ponechána sama sobě či vyvržena z lidského světa, se stane nanovo dřevem, které se rozloží a vrátí do země, z níž původně povstal strom, jenž jsme porazili a použili jako materiál, určený k dílu a k budování. Přestože však používání vede nutně k opotřebování dotyčných předmětů, jejich zánik nebyl v plánu, tj. nebyl cílem jejich výroby, tak jako je cílem "zničení" - okamžitá spotřeba - pecnu chleba; používáním se vyčerpává pouze jejich trvalý charakter. Jinými slovy, zánik je - ač nevyhnutelný - nahodilý, jde-li o používání; je inherentní, pokud jde o spotřebu. Nejobyčejnější pár bot odlišuje od spotřebního zboží skutečnost,

že se nepoškodí, nebudu-li je nosit; jakožto předměty vlastní, byť sebe-skromnější, "objektivní" nezávislost. Použité nebo ne, zůstanou určitou dobu na světě, pokud je někdo bezdůvodně nezničí.

Tato schopnost trvání dodává věcem světa jejich relativní nezávislost vůči lidem, kteří je vyrobili a kteří je používají. Jejich "objektivita" jim umožňuje snášet, "odolávat" a přežít, alespoň po určitou dobu, nenasytné potřeby a choutky svých živých uživatelů. Věci, ze kterých se skládá svět, mají v tomto ohledu v lidském životě stabilizační funkci. Jejich objektivní charakter umožňuje lidem, navzdory vší kolísavosti a nestálosti, nalézat svou totožnost ve vztahu k přetrvávající stejnosti předmětů, k židli, která je táž dnes i zítra, k domu, který byl svého času týž od narození až do smrti. Proti lidské subjektivitě tu nestojí lhostejnost přírody, nýbrž objektivita výplodů lidské dovednosti. Neboť můžeme-li pohlížet na přírodu jako na cosi "objektivního", je to díky tomu, že jsme z toho, co nám poskytla, vytvořili svět předmětů vybudovavše v prostředí přírody umělé prostředí, jež nás před ní chrání. Bez umělého světa mezi člověkem a přírodou by existoval toliko věčný pohyb - nikoli objektivita.

Trvání a objektivita jsou výsledkem výroby, díla *homo faber*, jež spočívá ve zpředmětňování. Pevnost, vlastní i těm nejkřehčím věcem, je dána přetvořením hmoty na materiál. Materiál je už výrobek lidských rukou, které ho vyjmuly z přírodního rámce, ať už přímým usmrcením životního procesu, jako v případě stromu dodávajícího dřevo, anebo stejně násilným přerušením pomalejších přírodních procesů, jako je tomu v případě železné rudy, kamene či mramoru, vyrvaných ze zemských útrob. Prvek narušení a násilí je přítomný v každém výrobním aktu a člověk jako tvůrce umělého lidského světa byl vždy ničitelem přírody. Praxe násilí je neelementárnější zkušenost lidské síly a zároveň pravý opak bolestného a vyčerpávajícího úsilí, jež zakoušíme při prosté práci. To už není dobývání chleba svého v potu tváře, díky němuž člověk může sice stanout jako pán veškerého tvorstva, ale zůstává nadále služebníkem přírody a země a otrokem svých vlastních přírodních potřeb. Pánem přírody se *homo faber* stává teprve tehdy, je-li s to znásilnit a do jisté míry i zničit to, co mu bylo dáno.

Proces výroby je beze zbytku předurčen kategorií účelu a prostředků. Vyrobený předmět je *konečným* výrobkem ve dvojnásobném slova smyslu - zakončuje výrobní proces, jenž je zároveň pouhým prostředkem k dosažení tohoto cíle. Oproti pracovní aktivitě, při níž jsou práce a spotřeba jen dvě stádia téhož procesu, výroba a užívání tvoří procesy zcela odlišné. Výrobní proces končí v okamžiku, kdy je výrobek dokončen, a tento proces se nemusí opakovat. Opakování je vyvoláno řemeslnickou potřebou zajistit si prostředky k přežití, a vychází tudíž z pracovního prvku obsaženého v díle. Opakování procesu může ovlivnit též poptávka po větším množství zboží na trhu. V

obou případech je proces opakován z důvodů vnějších, na rozdíl od nuceného opakování v rámci práce, která dovoluje člověku jíst, aby mohl pracovat, a nutí ho pracovat, aby mohl jíst. Jinými slovy nelze zaměňovat znásobení výroby s opakováním, třebaže ten který řemeslník může mít pocit, že jeho práce je právě pouhé opakování, a stroj by ji mohl vykonávat lépe a produktivněji. Avšak prvé skutečně znásobuje počet věcí, zatímco druhé podléhá toliko návratnému životnímu cyklu, v němž výsledky mizí téměř tak rychle, jako se objevily.

Průvodním jevem výroby je předem daný počátek a přesně předvídatelný konec. Tato vlastnost sama o sobě odlišuje výrobu od ostatních lidských činností. Práce, uzavřená v cyklickém pohybu biologického procesu, nemá ani začátek ani konec - zná jen přestávky, intervaly mezi vyčerpáním a obnovou sil. Akce, jak vyjde najevo později, může mít pevný počátek, ale nikoli předem předvídatelný konec. Tato velká spolehlivost děla se obrátí v tom, že oproti akci není výrobní proces nezvratný. Vše, co lidské ruce vyrobí, mohou také zničit, a žádný užitečný předmět není natolik nezbytný, aby výrobce nepřestál jeho zánik, aby si zkázu dotyčného předmětu nemohl dovolit. Člověk, tvůrce svého umělého světa, je pánem nejen proto, že obstál vůči přírodě, ježímž se stal vládcem, nýbrž i proto, že se stal pánem sebe sama a svého konání. Což neplatí ani pro práci, při níž zůstává podřízen svým životním potřebám, ani pro akci, při níž je závislý na svých bližních. *Homo faber*, sám se svou představou budoucího výrobku, vyrábí svobodně, a sám stojí svobodně i před výrobkem svých rukou, jež může kdykoli zničit.

Hovořila jsem před okamžikem o tom, že každý výrobní proces je určen kategorií účelu a prostředků. Nejzřetelněji je to patrné na obrovské roli, kterou v něm hrají nástroje a vůbec náčiní. Z hlediska *homo faber* je člověk vskutku, jak pravil Benjamin Franklin, "výrobcem nástrojů". Při pracovním procesu se také používá náčiní, což vám potvrdí každá hospodyňka hrdě opatrující veškeré výtobytky moderní kuchyně, ale jeho charakter a funkce jsou odlišné, slouží-li k práci. Jeho úlohou je v tom případě usnadnit, zmechanizovat práci, ulehčit pracujícímu, vystupuje zde vlastně antropocentricky, zatímco výrobní nástroje byly vymyšleny a určeny pro výrobu věcí, přičemž jejich pojetí a vhodnost odpovídají nikoli subjektivním potřebám, ale "objektivním" záměrům výrobce. Každý výrobní proces nadto vytváří věci, které trvají podstatně déle, než samotný proces výroby, zatímco pracovní proces dává vzniknout zboží s krátkodobým trváním, a použité náčiní je jedinou složkou, jež proces přežívá. Jde tedy o pomůcky, nikoli o cíl či výsledek pracovní činnosti samotné. Rozměr, který převládá v práci vykonávané za pomoci vlastního těla a tudíž v každém díle realizovaném na způsob práce, není ani cílevědomé úsilí, ani závěrečný výrobek, nýbrž po-

hyb procesu a rytmus, který pracujícímu ukládá. Pracovní náčiní je pak poslušno tomuto rytmu, v němž tělo i nástroj podléhají témuž opakujícímu se pohybu. Při používání strojů, jež jsou svým pohybem nejlépe uzpůsobeny k vykonávání práce, není už pohyb nástroje určován pohybem těla, nýbrž naopak pohyb stroje řídí pohyby těla, zatímco v ještě pokročilejším stádiu stroj nahradí tělo úplně. Je příznačné, že často diskutovaná otázka, zda by se měl člověk "přizpůsobit" stroji, či zda by se stroje měly přizpůsobit povaze člověka, se neklade, je-li řeč pouze o nářadí. Vysvětlení je ovšem nasnadě, nástroje užívané k dřlu jsou stále ve službách lidské ruky, zatímco stroje ve skutečnosti vyžadují, aby jim pracovník sloužil a přizpůsobil přirozený pohyb lidského těla jejich mechanickému pohybu. Neboť sebedokonalější nástroj zůstává služebním neschopným řídit či nahradit lidskou ruku; sebeprimitivnější stroj řídí a v ideálním případě nahrazuje práci těla. Výrobní proces nám poskytl prvotní instrumentální zkušenost. Účel tu skutečně svěřil prostředky, ba umožňuje jim vůbec vzniknout a organizuje je. Účel rovněž ospravedlňuje násilí páchané na přírodě při získávání materiálu, tak jako výsledné dřevo ospravedlňuje zablýsnutí stromu a výsledný stůl zničení dřeva. Stejným způsobem je i samotný proces dřla organizován s ohledem na konečný výrobek; daný cíl si vynutí typ potřebných odborníků, stupeň nezbytné spolupráce a počet účastníků či spolupracovníků. Vše, ať už věc nebo člověk, je zde posuzováno výhradně v pojmech vhodnosti a užitečnosti ve vztahu ke konečnému výrobku.

Je překvapující, že platnost kategorie účelu a prostředků nekončí u hotového výrobku, vzhledem k němuž se vše stává prostředkem. Přestože je vyrobený předmět účelem vzhledem k prostředkům, které sloužily k jeho výrobě, a vzhledem k ukončení výrobního procesu, není nikdy sám o sobě cílem, alespoň pokud zůstává užitkovým předmětem. Stává se okamžitě článkem řetězce dalších účelů a prostředků, v němž plní roli danou svou vlastní užitečností; jakožto prostý užitkový předmět se kupříkladu stane prostředkem k pohodlnému životu, anebo, byla-li materiálu použitému k jeho výrobě přisouzena jistá hodnota, směnným zbožím. V čistě utilitárním světě jsou všechny účely zákonitě krátkodobé; proměňují se v prostředky k dalším cílům. To znamená, že cíl, jakmile je ho dosaženo, přestává být cílem a stává se předmětem mezi jinými, předmětem, který může být kdykoli zvolen za prostředek k dalším možným cílům. Neujasněnost utilitarismu, o nějž se opírá filozofie *homo faber*, spočívá v tom, že je sám uvězněn v nekonečném řetězci účelů a prostředků, aniž by kdy dospěl k principu, který by zdůvodnil samotnou kategorii užitečnosti.

Obvyklý způsob, který umožňuje vyhnout se tomuto dilematu, předpokládá učinit z uživatele, z člověka samého, konečný účel a uzavřít tak nekonečný řetězec účelů a prostředků. Že je člověk cílem sám sobě, a nikdy by neměl

sloužit jako prostředek k uskutečnění jiných cílů, ať už jakkoli vysokých, je známo z morální filozofie Kantovy. Není pochyb o tom, že Kant chtěl především odkázat kategorii účel - prostředek i s její utilitární filozofií do patřičných mezí a zabránit, aby vedle vztahů mezi člověkem a věcmi řídila i vztahy mezi lidmi. Nicméně ani Kantova v jádru paradoxní formulace nestačí k překonání bezradnosti *homo faber*. Vyzdvihuje-li člověka-uživatele na místo konečného cíle, snižuje ještě výrazněji všechny ostatní "účely" na úroveň pouhých prostředků. Člověk-uživatel jakožto nejvyšší cíl a "míra všech věcí", předpokládá, že nejen příroda, s níž výrobní proces nakládá téměř jako s "bezpečným materiálem" určeným ke zpracování, které mu teprve dodá "hodnotu" (jak říkával Locke), ale i "hodnotné" věci se nevyhnutelně staly pouhými prostředky ztrácející tak svoji specifickou osobitost. Řečeno jinak, bytostně "světová" činnost ztrácí svůj původní objektivní význam a stává se prostředkem k uspokojení subjektivních potřeb; sama o sobě už nemá prázdňový význam, jakkoli může být užitečná.

Z hlediska výroby je dokončený výrobek zrovna tak cílem sám o sobě, nezávislým a trvalým jsoincem s vlastní existencí, jako je člověk svým vlastním účelem v Kantově morální filozofii. Spíše než o instrumentalitu jako takovou, o použití prostředků k uskutečnění určitého cíle tu jde samozřejmě o zevšeobecnění výrobní zkušenosti, při němž jsou prospěšnost a užitečnost ustaveny jako konečné normy pro svět stejně tak jako pro život jednajících lidí, kteří se v něm pohybují. Dalo by se říci, že *homo faber* překračuje meze své aktivity, v okamžiku, kdy pod záštitou utilitarismu navrhuje, aby instrumentalita vládla v oblasti existujícího světa stejně neomezeně, jako vládne činnosti, jež dává vzniknout všem věcem ve světě obsaženými. Toto zevšeobecnění bude vždy specifickým pokusem *homo faber*, byť by mělo vést k jeho záhubě: dřívě či později se ocitne tvář v tvář absenci smyslu vprostřed všudypřítomné užitečnosti. Utilitarismus nikdy nenajde odpověď na otázku, kterou položil jednoho dne Lessing filozofickým utilitaristům své doby: "A jaká je podle vás užitečnost užitečnosti?"

V oblasti výroby existuje pouze jeden druh předmětů, který se vymyká nekonečnému řetězci účelu a prostředků - umělecké dílo, nejméně užitečná a zároveň nejtrvalejší věc, jakou lidské ruce mohou vyrobit. Jeho specifickou vlastností je vyloučení z obvyklého užitného kontextu; stává se, že někdejší užitkový předmět, kupříkladu kus nábytku z minulých dob, je jednoho dne povýšen na "mistrovské dílo", umístěn v muzeu a pečlivě chráněn především používáním. Stejně jako židle plní svůj účel, usedneme-li na ni, bytostným účelem uměleckého díla - ať už si toho je umělec vědom nebo ne a ať už je cíle dosaženo či nikoli - je dosáhnout trvání v čase. Tato prostá schopnost trvání, vlastní člověkem vytvořenému světu, není nikde tak zřetelná a jasná, nikde se svět věcí neodkrývá tak okázale jako nesmrtelný do-

mov smrtelných bytostí. A přestože skutečným zdrojem inspirace těchto trvalých věcí je myšlení, nic to nemění na tom, že jde o věci. Myšlenkový proces nevytváří nic hmatatelného, stejně jako pouhá schopnost používat předměty nestačí k jejich výrobě. Teprve zpředmětnění, k němuž dochází, napíšeme-li větu, namalujeme-li obraz, složíme-li hudební skladbu atd., opravdu *dělá* z myšlenky skutečnost; vytvoření těchto zpředmětnělých myšlenek, které zpravidla nazýváme umělecká díla, vyžaduje stejnou dovednost, jako je ta, jež prostřednictvím základního nástroje lidských rukou vyrábí ostatní, méně trvalé a užitečnější věci umělého lidského světa.

Svět věcí vyrobený člověkem je domovem smrtelníků; jeho stabilita snese a přetrvá proměnlivý pohyb jejich životů a skutků pouze v míře, v níž přesahuje jak čistě funkční charakter spotřebního zboží, tak i pouhou užitečnost užitkových předmětů. Život v nebiologickém smyslu slova, jako časový úsek mezi narozením a smrtí přisouzený člověku, se projevuje v jednání a v řeči, na které nyní soustředíme naši pozornost. Slovy a skutky se zařazujeme do lidského světa, a toto zařazení je bezmála druhým narozením, kterým na sebe bereme a potvrzujeme holou skutečnost našeho původního tělesného příchodu na svět. Od okamžiku, kdy jsme se svým narozením stali součástí Bytí, sdílíme se všemi ostatními jsoucný vlastnost *jinakosti*, to jest významný aspekt plurality, který způsobuje, že můžeme definovat toliko odlišováním, že o něčem nedokážeme říct, co to *je*, aniž bychom to neodlišili od něčeho jiného. Navíc máme se všemi živými organismy společný druh odlišovacích znaků, které z nich činí individuální jsoucna. Pouze člověk však může *vyjádřit* jinakost a individualnost, pouze on může sám sebe odlišit, komunikovat *sebe sama*, a nikoli jen komunikovat *něco* - žízeň, hlad, náklonnost, nepřátelství či strach. V člověku se jinakost a odlišnost stává jedinečností, a právě tuto jedinečnost vnáší svými slovy a skutky do společenství svého druhu. Tento základní přínos není vynucen ani nouzí, jako je tomu v případě práce a není ani vyvolán potřebami a touhami jako je tomu u díla. Je nepodmíněný - jeho popud vyvěrá z počátku, který přišel na svět naším narozením, a na nějž odpovídáme tím, že z vlastní iniciativy začínáme něco nového. V nejobecnějším smyslu slova jednat znamená chopit se iniciativy, začít, jak naznačuje řecké slovo *arkhein*, či uvést něco do pohybu, což je původní význam latinského *agere*.

Veškerá lidská aktivita je podmíněna skutečností lidské plurality; není to *jeden* člověk, ale lidé v množném čísle, kdo obývají zemi a tak či onak žijí společně. Ale pouze akce a řeč se vztahují specificky k té skutečnosti, že žít znamená vždy žít mezi lidmi, mezi těmi, kdo jsou mi rovni. Zařazují-li se

do světa, je to svět, v němž jsou ostatní už přítomni. Jsou-li čin a slovo tak úzce spojeny, je to dáno tím, že nejzákladnější a specificky lidský čin v sobě musí zahrnovat odpověď na otázku, která je položena každému novému příchodci: "Kdo jsi ty?" Ozřejměně "kdo je kým" je implicitně obsaženo ve skutečnosti, že němé jednání vlastně neexistuje - pokud existuje, je zbaveno významu -: beze slov je akce bez aktéra, a původce jednání může existovat pouze s výhradou, že je současně tím, kdo pronáší slova, kdo sám sebe označí za aktéra a oznámí co dělá, co udělal a co hodlá udělat. Jak kdysi řekl Dante v *De Monarchia* - daleko stručněji než já: "Neboť co je při každém jednání záměrem jednatele především (...) je odhalení vlastního obrazu. Proto každý jednatel, jedná-li, činí tak s potěšením, protože vše co je, touží po vlastním bytí. A poněvadž jednáním se bytí toho, kdo jedná, jaksi posiluje, nutně po něm následuje potěšení. (...) A tak nic nejedná, aniž by svým jednáním nevyjevovalo své skryté já." Odhalení "kým" kdo je, na rozdíl od toho "čím" kdo je - vlohy či nedostatky, úspěchy a prohry, vše, co může stavět na odiv nebo skrývat -, nelze samozřejmě dosáhnout záměrně. Naopak, je dokonce víc než pravděpodobné, že ono "kdo" zůstává dané osobě navždy utajeno - jako *daimon*, jenž v řecké mytologii provází člověka po celý život, nahlížíje mu zezadu přes rameno a tedy viditelný pouze těm, které potkává. Byť nepoznané, jednání je však vysoce osobní. Akce bez jména, bez nějakého "kdo", které je s ní spojeno, je bezvýznamná, zatímco umělecké dílo si uchovává svou závažnost ať už mistrovo jméno známe či nikoli. Dovolte mi připomenout pomníčky neznámými vojáky z doby po první světové válce. Jsou svědectvím o potřebě najít nějaké "kdo", někoho identifikovatelného, koho měly čtyři roky masového zabíjení odhalit. Odpor k rezignaci před brutální skutečností, že ten, kdo ve válce jednal, byl vlastně Nikdo, vedla k postavení pomníků věnovaných neznámým - to jest všem těm, které válka neproslavila, tj. neučinila známými, zbavivši je tak ne jejich činů, ale lidské důstojnosti.

Kdekoli žijí pospolu lidé, existuje předivo lidských vztahů, jakoby utkáno ze skutků a slov nesčetných živých i mrtvých. Každý čin a každý nový počátek spadají do již existující sítě, v níž však zákonitě zahajují nový proces, který zasáhne mnoho dalších lidí, dokonce i mimo okruh těch, s nimiž jednají vstupuje do přímého styku. Díky tomuto předivu lidských vztahů s jeho konfliktními tužbami a záměry, akce takřka nikdy nedosáhne svého cíle. Díky tomuto prostředí a nepředvídatelnosti, která je charakterizuje, akce dává rovněž - záměrně či ne - vzniknout příběhům, stejně přirozeně jako výroba produkuje věci hmatatelné. Tyto příběhy je pak možné zaznamenat v dokumentech a v pomníčkách, vyprávět v poezii či dějepise, a zpracovat je ve všech možných formách materiálu. Ony samy mají však zcela odlišnou povahu než zmíněné zpředmětnělé formy. Vypovídají o sub-

jektech, o "hrdinovi" každého příběhu víc, než nám kterýkoli výrobek lidských rukou prozradí o svém autorovi, aniž jde o výrobky ve vlastním smyslu slova. Přestože každý začíná svůj vlastní příběh, přinejmenším příběh svého vlastního života, nikdo není jeho autorem či výrobcem. Navzdory tomu se právě v těchto příbězích nakonec vyjevuje skutečný smysl lidského života. Skutečnost, že každý individuální život od narození do smrti lze případně vyprávět formou příběhu s vlastním počátkem a koncem, tvoří prepolitickou a prehistorickou podmínku historie, onoho velkého příběhu bez počátku a konce. Ale vypráví-li každý lidský život svůj příběh a stává-li se historie dřív či později knihou příběhů lidstva, plnou herců a řečníků, ale přesto postrádající rozpoznatelného autora, je to proto, že oba, život i historie, jsou výsledkem akce. Skutečný příběh, na kterém se podílíme, dokud jsme naživu, nemá žádného, viditelného ani neviditelného výrobce, protože není *vyroben*.

Nepřítomnost výrobce v této oblasti vysvětluje křehkost a nespolehlivost výhradně lidských záležitostí. Tím, že veškeré naše jednání vstupuje do sítě mezilidských vztahů, jsou následky každého skutku neomezené, každá akce vyvolává nejen reakci samu o sobě, ale reakci řetězovou, každý proces je příčinou nových nepředvídatelných procesů. Z této nepřítomnosti mezi neunikneme, ani když se budeme snažit omezit naše konání na situace s dosažitelným rámcem, ani když se pokusíme zpracovat všechny pertinentní údaje pomocí obrovského počítače. I ten nejmenší čin, vykonaný za nejomezenějších možných okolností v sobě nese zárodek neomezenosti a nepředvídatelnosti; jediný skutek, jedině gesto, jedině slovo je s to zvrátit jakoukoli apriorní konstelaci. Na rozdíl od díla při jednání skutečně platí, že vědět, co děláme, je holá nemožnost.

V přeskřím kontrastu s touto křehkostí a nespolehlivostí lidských záležitostí existuje nicméně ještě jiná charakteristika lidského konání, která je, zdá se, činnější než bezpečnější, než můžeme připustit. Neboť ačkoli nevíme, co děláme, nemůžeme přesto odčinit, co jsme provedli. Průběh akce je nejen nepředvídatelný, ale i nezvratný; není zde žádný autor či výrobce, který by mohl odstranit, zničit to, co udělal, pokud se mu to nelíbí, nebo pokud se následky projeví jako katastrofální. Tato příznačná definitivnost akce, jež je zdánlivě v rozporu s křehkostí jejích výsledků, by bez prostředku k nápravě byla zcela nesnesitelná.

Možným vykoupením z prokletí nezvratnosti je schopnost odpouštění; prostředek proti nepředvídatelnosti pak spočívá v možnosti zavázat se k tomu či onomu a dostát svému slovu. Tyto nápravné prostředky splývají ostatně v jeden: odpouštění se vztahuje k minulosti a slouží k odčinění minulých skutků, zatímco zavázání se vytváří ostrůvky bezpečnosti v oceánu nejisté budoucnosti, bez nichž by kontinuita - nemluvě o jakékoli formě

stálosti - nebyla v mezilidských vztazích možná. Bez odpuštění jež nás osvobozuje od následků toho, co jsme vykonali, by naše akceschopnost byla v zásadě omezena na jediný skutek, od něhož bychom se už nikdy nemohli odpoutat; zůstali bychom navždy oběťmi jeho následků, podobně jako čarodějnický učeň, kterému chyběla magická formule ke zrušení kouzla. Kdybychom pak nebyli zavázáni k plnění slibů, nemohli bychom nikdy dosáhnout onoho stupně totožnosti a kontinuity, který tvoří "osobnost", o níž lze vyprávět příběh; každý z nás by byl odsouzen k bezmocnému a bezcílnému bloudění v temnotách svého srdce, v zajetí neustále se střídajících nálad, rozporů a protikladů. (Nesmíme ovšem zaměňovat subjektivní identitu, získanou tím, že se zavazujeme sliby, a identitu "objektivní", jež se vztahuje k předmětům, a která se rodí z konfrontace se "stejností" světa zmišněnou v diskusi o díle.) Odpouštění a slibování jsou v tomto ohledu jakési kontrolní mechanismy, které jsou nedílnou součástí schopnosti začít nové a nekonečné procesy.

Bez akce, bez možnosti začít něco nového a dotvořit tak nový počátek, který přichází na svět narozením lidské bytosti, by byl život, prožitý mezi narozením a smrtí, neodvolatelně ztracen. Samotný spád života směřujícího ke smrti by nevyhnutelně přivedl vše lidské ke zkáze a záhubě. Akce, se všemi nejistotami, které ji doprovází, je jako vždypřítomná připomínka toho, že lidé, přestože musí zemřít, se *nenarodili* proto, aby zemřeli, ale aby začali něco nového. *Initium ut esset homo creatus est* - "Aby byl počátek, člověk byl stvořen," řekl Augustin. Se stvořením člověka přišel na svět princip počátku - což je zajisté jen jiný způsob, jak říct, že se stvořením člověka se na zemi objevil princip svobody.

Přeložil Marek Skolil

VOEGELIN & PATOČKA

ROZMLUVY
18 Church Hill,
Purley, Surrey
CR2 3QN
England

Výběr záznamů průběhu bytového
filosofického semináře paralelní
kultury v Československu